

Om te beginnen, een verhaal over de zin van verhalen. Een Britse wetenschapper gaf in India een lezing over het copernicaanse wereldmodel, waarin hij uit de doeken deed dat de aarde rond was en om de zon cirkelde. Na zijn lezing kwam een oud Indisch vrouwtje naar hem toe. Ze feliciteerde hem met zijn welsprekendheid, maar voegde er meteen aan toe dat hij er helemaal naast zat: de aarde was geen bol, maar een platte schijf die rustte op de rug van vier reusachtige olifanten. Met opvoedkundig geduld vroeg de Brit haar waarop deze olifanten dan wel rustten. Die stonden op de rug van een grote schildpad, wist het vrouwtje. En de schildpad? Op de rug van een nog grotere schildpad, was het antwoord. "En die dan weer?" vroeg de wetenschapper, die dacht dat hij zijn punt nu wel gescoord had. "*Ah, Sahib, from there it is turtles all the way down.*"

Deze anekdote, die onder andere wordt aangehaald door Clifford Geertz in *The Interpretations of Cultures* (1973: 28-29), toont precies aan waar mythische verhalen voor dienen. De Brit verwacht dat ze antwoorden bieden op vragen, logische causale verbanden leggen. Hij meet ze af aan de premissen van de wetenschap, waardoor het verhaal van de Indische niets anders kan blijken dan een primitief en ondeugdelijk lapmiddel bij gebrek aan een echt rationeel denken. De vrouw is echter niet onder de indruk van zijn belerend gedrag. Voor haar dient haar mythisch verhaal immers tot iets heel anders: het zoekt niet naar een gronding in een finale realiteit (het mythisch denken voelt aan dat dit onmogelijk is), het reikt louter een taal aan die de grondeloze, betekenisloze leegte onder onze voeten overspant. Een verhaal waarop een wereld kan rusten.

Dit themanummer, dat in twee delen zal verschijnen, is gewijd aan dergelijke verhalen, verhalen die we "mythen" noemen. De term is vaag en problematisch – zelfs binnen de mythestudie kan men het concept nauwelijks definiëren. In het algemene taalgebruik dekt het woord twee volstrekt verschillende, zelfs tegenstrijdige ladingen (Calasso, 2001: 259). Enerzijds refereert het aan een archaisch verhaal met een uitzonderlijk statuut en een funderende functie. Deze mythe heeft een bijna sacraal aura over zich, we verdenken haar ervan een diepe waarheid te verbergen over wat het betekent mens te zijn. Anderzijds denken we bij het woord ook aan een fabeltje, een verzinsel, zelfs aan doelbewuste leugen. Iets is "maar een mythe". Het is deze essentiële paradox die we onder de loep moeten nemen als we

verder willen gaan dan onze Brit en verhalen op hun echte werking willen taxeren.

Ook in de psychoanalyse is deze ambivalentie ten opzichte van het mythische terug te vinden. Het belang van de mythe voor de psychoanalyse, en *vice versa*, behoeft nauwelijks een betoog: vanaf Freuds recuperatie van Oedipus en zijn conceptualisatie van de "endopsychische mythe" (Freud, 1985c [1887-1904]: 311) neemt de mythologie haar vaste plaats in binnen de psychoanalyse als één van de geprivilegieerde uitingsvormen van het onbewuste. De mythische verhalen worden ontcijferd als "in die Außenwelt projizierte Psychologie" (Freud, 1901b: 287). Dat geeft de mythe binnen de psychoanalyse meteen een zeer ambivalent statuut: enerzijds dient zij als leermeesteres over het onbewuste, anderzijds heeft zij zelf de psychoanalyse als leermeester nodig om, als de hysterica op de sofa, haar eigen waarheid te leren kennen. Een wederkerigheid die de kritische hellenist Jean-Pierre Vernant ertoe zou brengen in zijn essay "Édipe sans complexe" (1988) Freuds gebruik van de Oedipusmythe af te doen als een cirkelredenering: de psychoanalyse legt de mythe zelf een interpretatie op, om zichzelf dan te legitimeren via die interpretatie. Vernant suggereert dat Freud gewoon eens te meer een nieuwe versie van het Oedipusverhaal gebracht heeft, eerder een verhaal onder verhalen dan een theorie die zich erboven kan stellen.

Er valt zeker veel in te brengen tegen Vernants argumentatie, maar op één punt slaat hij de nagel op de kop. De psychoanalyse moet zich inderdaad afvragen hoe zij zich verhoudt ten opzichte van de verhalen die zij onderzoekt – of die verhalen nu collectieve mythes zijn of de particuliere varianten ervan, de mythische geschiedenissen van analysanten. Kan zij zich opwerpen als metadiscours, of moet zij er een dialoog mee aangaan op gelijke hoogte? Want inderdaad, de psychoanalyse heeft veel gemeen met de mythe. Net zoals de mythe wil zij een "totaalverhaal" vertellen over de mens, een verhaal dat zoveel omspannt dat het nooit volledig te onderbouwen zal zijn. Of beter gezegd: net zoals de mythe richt zij zich op het punt waar alle betekenis begint, maar dus ook eindigt, de pulsionele onderbouw waar het rationele onvermijdelijk op gestoeld is. En net zoals de mythe ziet zij de taal als enige middel om die limiet af te tasten. Blumenberg merkt op hoe Freud zijn ideaal van een positivistische psychoanalyse beetje bij beetje liet varen en het mythische aspect van zijn theorieën voor lief leerde te nemen: "Freud decisively broke out of the blind alley of the principle of unity, in order to keep open for himself the

possibility of a story – ultimately, the possibility of a great myth" (Blumenberg, 1985: 94 e.v.).

Dit mythische gehalte van de psychoanalyse is haar grote sterkte, zoals Freud beseftte, maar tegelijk ook haar achilleshiel. Ze erft hiermee immers het paradoxale imago van de mythe – dus naast de kracht ervan ook het *odium* van het luchtkasteel, de bedrieglijke kwakzalverij. De verwijten in die zin aan de psychoanalyse zijn gekend, en ze zijn des te destructiever omdat ze andere, meer zinvolle, opbouwende kritiek overschreeuwen. Dit soort criticasters delen de blinde vlek van de Britse wetenschapper uit de anekdote. Ze willen niet geweten hebben dat ook hun wereldbeeld uiteindelijk steunt op een schildpad die in het luchtledige vliegt. Wanneer het gaat over de nulgrens van betekenis, de limiet waar alle zinvolheid begint en eindigt, kunnen we ons niet anders uiten dan in mythische metaforen. We kunnen niet anders dan in verhalen spreken over hoe de verhalen waarin we leven en denken, werken. We kunnen ons op geen enkel punt van de mythe ontdoen – wie denkt dat hij aan haar zwaartekracht kan ontsnappen, is als baron Von Münchhausen die beweert zich aan zijn eigen haar uit het moeras te kunnen trekken. Sommigen zullen misschien opwerpen dat men dan maar beter helemaal zwijgt over wat we slechts in mythen, en niet in feitelijkheden kunnen vatten. Die keuze stelt zich echter niet: de nulgrens van betekenis dringt zich, of we willen of niet, aan ons op, niet alleen in de kliniek, maar in de crisismomenten van elk mensenleven.

In "Le mythe individuel du névrosé" (1979 [1983]) formuleert Lacan zeer raak hoe de mythe, zowel collectief als bij het individu, onvermijdelijk verschijnt daar waar de betekenaarsketen stukt omdat het symbolische finaal niet aan het reële kan raken: "Le mythe est ce qui donne une formule discursive à quelque chose qui ne peut pas être transmis dans la définition de la vérité, puisque la définition de la vérité ne peut s'appuyer que sur elle-même, et que c'est en tant que la parole progresse qu'elle la constitue. La parole ne peut pas se saisir elle-même, ni saisir le mouvement d'accès à la vérité, comme une vérité objective. Elle ne peut que l'exprimer – et ce, d'une façon mythique" (Lacan, 1979 [1983]: 292).

Daarmee assumeert ook Lacan het onvermijdelijk mythische karakter van de psychoanalyse. Haar gebrek aan gronding is de prijs die zij moet betalen om tot de grond(eloosheid) van de zaak door te dringen. Desalniettemin wordt terecht de vraag gesteld of dit geen excuus kan worden om alle kritische zin overboord te gooien. Want de mythe is ook verwant aan het dogma: als zij verstart, kan zij gebruikt

worden om alle kritische zin lam te leggen. En een cynisme dat het ideaal van de zoektocht naar waarheid volledig overboord zou gooien, zou nefast zijn voor alles wat in de psychoanalyse fundamenteel is.

Deze vraag brengt ons terug bij de problematiek van het metadiscours. Als we het mythische karakter van elke verstrekkende theorie doorzien, hoe kunnen we dan nog het ene verhaal boven het andere plaatsen? Hoe kunnen we het metadiscours vermijden zonder het waarheidsstreven te laten varen? Een zeer mooi antwoord op die vraag wordt gegeven door de psychoanalytisch geïnspireerde literatuurwetenschapper Peter Brooks, die ervoor pleit literatuur en psychoanalyse inderdaad als gelijken te laten dialogeren. Dit standpunt leidt hem echter ook tot de vraag of dat niet neerkomt op een willekeurig ratelen, zonder dat er een norm wordt gehanteerd om vooruitgang aan af te meten. In *Psychoanalysis and Storytelling* (1994) keert hij daarom terug tot Freuds tekst "Konstruktionen in der Analyse", waarin deze met een gelijkaardige vraag worstelde. Hoe kan de analyticus weten dat hij het met zijn constructies over de analysant bij het rechte eind heeft? Wanneer is het ene verhaal inderdaad beter dan het andere? De analysant zelf kan hier geen uitsluitsel over geven: "It is a well-known psychoanalytic dictum that the patient's 'no' is unacceptable at face value, since it may likely be the denegation of 'yes', the product of resistance. But 'yes' itself has no value, says Freud, 'unless...'. En in wat Freud vervolgens zegt, vindt Brooks zijn antwoord: "... it is followed by indirect confirmations, unless the patient, immediately after his 'Yes,' produces new memories which complete and extend the construction. Evidently the only confirmation one can have that the narrative has been correctly constructed and construed lies in the *production of more story*" (Brooks, 1994: 56-57, zijn cursivering).

Zo geeft Freud de psychoanalyse wel een zeer bijzonder validiteitscriterium mee: de waarheid van een verhaal kan maar afgemeten worden aan de mate waarin het andere verhalen mogelijk maakt. De waarde ervan ligt niet in het feit dat het onwrikbaar gegrond is, maar integendeel in de evolutie, de verandering die het genereert. Elk verhaal vraagt om een nieuw verhaal, zoals elke schildpad een nieuwe schildpad oproept. De psychoanalyse is dus in wezen verbonden met een element van instabiliteit. Dat is een opgave, maar het maakt haar tegelijkertijd tot een levende, vruchtbare discipline.

Ook in dit volume volgt het ene verhaal het andere op, verstrengelen theorie en mythe zich op verschillende manieren. Paul

Moyaert gaat in zijn artikel op verhelderende wijze na hoe Lacan in zijn achtste seminarie gebruik maakt van het *Symposium* van Plato, die andere grote mythenmanipulator, om de overdracht toe te lichten. De verschillende verhalen die in het *Symposium* over Eros worden opgehangen lopen tenslotte stuk op de verschijning van Alcibiades, die met zijn exposé over zijn ongelukkige liefde voor Socrates de realiteit van de driften binnenbrengt op het feest. Een realiteit die zich niet laat verzoenen met het verheven erotische ideaal dat Socrates als mythe over de liefde wilde verkopen. Dieter De Grave grijpt met zijn artikel terug naar dé mythische demon van de psychoanalyse, Oedipus. Ook hij volgt Lacan de oudheid in, deze keer naar de tragedies van Sophocles. Daar vindt hij samen met Lacan de mythische verwoordingen van de werking van het doodsverlangen. Jens De Vleminck brengt dan weer het Bijbelse verhaal van Kaïn en Abel onder onze aandacht, dat voor Szondi de leidraad vormde voor een theoretisering van de agressieve impulsen – een aspect dat bij Freud volgens De Vleminck enigszins onderbelicht bleef. Maarten De Pourcq raakt met zijn bijdrage aan een belangwekkend metatheoretisch vraagstuk. Met Roland Barthes neemt hij de mythe onder de loep in haar verblindende, verstarrende vorm. "Mythologieën" zijn voor Barthes de semantische vormen die zich, door conventie, als vanzelfsprekendheid aandienen, vanzelfsprekendheden waartegen de psychoanalyse zich als kritische methode teweer moet stellen. Ook Stijn Praet neemt de verhouding tussen psychoanalyse en verhalen tot onderwerp. Hij focust echter op het sprookje en geeft een zeer informatief en kritisch overzicht van hoe de psychoanalyse gebruikt werd en gebruikt kan worden binnen het sprookjesonderzoek. Jeroen Lauwers biedt ons dan weer een zeer concreet voorbeeld van hoe de psychoanalyse binnen de mythenstudie kan worden aangewend. Hij gebruikt het concept van de sublimatie om de diachrone evolutie van de jagersmythe van Orion te verklaren. Het geheel biedt, hopen wij, een uiteenlopende staalkaart van de verschillende wijzen waarop psychoanalyse zich tot allerlei verhalen kan verhouden, en omgekeerd. *From here on, it's stories all the way down.*

Nadia Sels

Bibliografie

- H. Blumenberg (1985), *Work on Myth*, Cambridge (Mass.), MIT Press.
- P. Brooks (1994), *Psychoanalysis and Storytelling*, Cambridge (Mass.), Blackwell.
- R. Calasso (2001), *The forty-nine steps*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- S. Freud (1901b), *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, G.W., IV.
- S. Freud (1985c [1887-1904]), *Briefe an Wilhelm Fließ 1887-1904*, Frankfurt am Main, S. Fischer.
- C. Geertz (1973), *The interpretation of cultures*, New York, Basic Books.
- J. Lacan (1979 [1953]), "Le mythe individuel du névrosé ou poésie et vérité dans la névrose", *Ornicar?*, nos. 17-18, pp. 289-307.
- J.-P. Vernant (1988), "Œdipe sans complexe", in J.-P. Vernant & P. Vidal-Naquet (eds.), *Œdipe et ses mythes*, Paris, Seuil, pp. 1-22.